

Числа (Книга Чисел) – івр. במדבר Бе-мідбар (у пустелі); давньогр. Ἀριθμοί; лат. Numeri; у талмудичній літературі також «Гумаш га-пкудім» (книга порохованих, досл. «п'ята частина порохованих») – четверта книга Тори в юдейському ТаНаХу і П'ятикнижжі Мойсея у Старому Завіті.

Етимологія

Перекладачі Септуагінти назвали книгу Числа, оскільки в ній наводиться низка детальних даних з обчислення народу, його окремих колін, священнослужителів, первістків та інші статистичні відомості. Через Вульгату назва увійшла в переклади Біблії європейськими мовами. Єврейська назва Бе-Мідбар відповідає п'ятому слову з тексту книги – «в пустелі».

Зміст і структура

Книга Чисел є кульмінацією історії про вихід ізраїльтян з-під гніту Єгипту і їхні мандри до Землі Обіцяної. Головний зміст книги – життя народу в пустелі перед лицем Творця. Книга підводить підсумок подій, розгорнутих у книгах Вихід і Левіт: Бог обіцяв ізраїльтянам, що вони стануть численним народом, перебуватимуть в особливих відносинах з Ним і заволдіють землею Ханаанською. Книга також підтверджує важливість святості і вірності Богові: попри присутність Ягве і його священників, Ізраїлю не вистачає віри і місія оволодіння землею покладається на нове покоління. Це драматична оповідь про духовну боротьбу народу, подолання гріха і навернення.

Книга Чисел містить 36 розділів, що мають форму оповіді, в яку однак вплетені також і юридичні норми (н-д, Чис. 17:3-5, 31:21-47), деякі вставлені в текст без явного з ним зв'язку (Числа 5, 6, 9, 15, 18, 19, 28-30). Розділи книги 1-25 є хронікою першого покоління Ізраїлю після виходу з Єгипту, тоді як останні розділи – опис другої генерації. Більшість коментаторів ділять Числа на три частини в залежності від місця подій (Синай, Кадеш-Барнеа, рівнини Моава):

1. Останні дні на Синаї: приготування до походу в Землю Обіцяну (Чис. 1:1 - 10:10).

*організація племен (Чис. 1-2), підготовка до воєнного походу, перепис боездатних чоловіків від 20 років, кількість яких, як і у Виході (Вих. 38:26) складає 603550 (Чис. 2:32). Наведені числа не підлягають інтерпретації і, очевидно, є спробою розподілити ідеальне число (600 тис.) між колінами Ізраїлю. Коліно Левія, як хранителі Святині, звільнене від військового обов'язку і не включене до списку. Мойсей посвячує левітів на служіння в скинії замість первістків. Порядок поведіння як на зупинках, так і в дорозі: у центрі скинія, яку несли левіти, а з чотирьох боків – по три коліна.

*вказівки для левітів (Чис. 3-4).

*різні закони: відділення нечистих, відшкодування, ревності (Чис. 5).

*підготовка до походу в Землю Обіцяну. Закони про назорейство і священницьке благословення Аарона (Чис. 6).

*служба у наметі (Чис. 7-8).

*настанови відносно Пасхи. Господь у хмарі (Чис. 9).

*виготовлення двох срібних труб і встановлення правил їхнього застосування у битві і в свята (Чис. 10: 1-10).

2. Сорок років у пустелі: подорож до Кадешу і захоплення південного Ханаану (Чис. 10:11-22:1).

*ізраїльтяни залишають Синай і прямують пустелею до Обіцяної Землі (Чис. 10:11).

*народ виявляє моральну слабкість – непослух і ремствування, зокрема, через одноманітність їжі, даної Богом (манна небесна). Ягве посилає перепелів, через що багато народу гине. Мойсей жаліється на впертість народу і Бог наказує йому обрати 70 старійшин для допомоги в керівництві людьми (Чис. 11).

*Аарон і сестра Мойсея Маріям дорікають пророкові «за дружину-кушитянку», за що Бог карає Міріам проказою, однак невдовзі зцілює (Чис. 12).

*кульмінація народного спротиву – відмова людей йти до Землі Обіцяної через страх перед могутністю місцевого населення, про що розповіли заслані в Ханаан 12 розвідників за числом колін. Намір народу змістити Мойсея і повернутися до Єгипту. Як покарання за слабкість віри Бог засуджує усіх, хто мав 20 і більше років під час виходу з Єгипту, на 40-річне блукання і смерть у пустелі, а самовільну спробу ізраїльтян увійти до Ханаану карає поразкою у битві з амалікітянами і ханаанцями (Чис. 13, 14).

*культові приписи, зокрема смертельна кара за порушення суботи; встановлення цицигу – носіння китиць на краю одягу як постійне нагадування про Завіт; повторення положень Завіту (Чис. 15).

*оповідь про період закінчення 40-річних мандрів Ізраїлю пустелею, коли завершується покоління Виходу. Повстання левіта Корея (Кораха) проти влади Мойсея і Аарона, і проти вивищення когенів порівняно з левітами; покарання Богом повстанців і підтвердження повноважень Аарона (Чис. 16, 17).

*обов'язки та права священників і левітів (Чис. 18).

*закони ритуального очищення (Чис. 19).

*мандри пустелею, здобуття пророком води зі скелі. Похід у Зайорданя: цар Едома не дозволяє пройти через його територію. Смерть Маріям, Аарона і наслідування священства його сином Елеазаром (Чис. 20).

*перемога ізраїльтян над ханаанським царем Араду (Чис. 21:1-3) і похід уздовж Червоного моря з метою обійти Едом з півдня. Труднощі переходу знову породжують легкодухість у ізраїльтян, за що Бог карає їх нашестям отруйних змій. Виготовлення на противагу їм мідяного змія. Прибуття на східний берег ріки Йордан, на кордон області Моава. Перемога над царем Сіхоном і перше надбання власної території. Верх над царем Башану Огом і оволодіння територіями на північ від Зайорданя (Чис. 21).

3. Подорож з Кадешу до східного берега ріки Йордан: події на землі Моав, останні приготування до входу в Ханаан (Чис. 22:2-36).

*Балак, цар Моава, вирішує зупинити просування ізраїльтян в Землю Обіцяну і посилає місцевого провидця Валаама, щоб той прокляв прибульців. Однак Бог посилає янгола, який зупиняє його ослицю і через неї наказує Валааму благословити ізраїльтян в Моаві (Чис. 22-24).

*чергове відступництво ізраїльтян: на рівнинах Шіттїму ізраїльтяни чинять перелюб з моавитянками, вклоняються місцевому божеству Баал-Пеору, за що Бог насилає смертельну хворобу і заповідає довічну ворожнечу до мідіян. Цей епізод завершує оповідь про відступництва Ізраїлю (Чис. 25).

*новий перепис, який відобразив втрати людей через Божу кару (Чис. 26).

*забезпечення права спадку, встановлення закону про наділ дочок і про вибрання Ісуса Навина (Єгошуа бін Нуна) наступником Мойсея (Чис. 27).

*приписи про святкові жертвоприношення (Чис. 28-29) і про обітниці жінок (Чис. 30).

*перемога ізраїльтян над мідіянами і розподіл військової здобичі (Чис. 31); освоєння і розділення захоплених земель на схід від Йордану (Чис. 32).

*короткий огляд шляху з Єгипту до Моава: більша частина приведених географічних назв не підлягає ідентифікації (Чис. 33).

*повеління Бога захопити Ханаан і розділити його між колінами. Перелік усіх кордонів землі, призначеної для розселення ізраїльтян (Чис. 34).

*настанова про міста левітів, які, на відміну від інших колін, не отримують власного наділу, і про міста-притулки для тих, хто скоїв ненавмисне вбивство, оскільки будь-яке інше вбивство карається смертю (Чис. 35).

*додаткові настанови про спадок наділу доньками (Чис. 36).

Авторство та історичність тексту

Загальноприйнята юдейська і християнська релігійні традиції приписують авторство книги Чисел Мойсею (як і всієї Тори), не зважаючи на те, що в самій книзі підтверджень цього небагато (Чис. 33:2, 36:13). Без сумніву, Мойсей головна дійова особа Чисел: він або учасник, або свідок більшості описаних у тексті подій. Останній вірш книги Чисел повідомляє: «Це приписи і суди, які Господь заповів через Мойсея синам Ізраїля на рівнинах Моаба, поблизу Йордану, біля Єрихона» (Чис. 36:13). З цього роблять висновок, що перебування Ізраїлю в пустелі завершилось, і євреї готові були увійти в землю Ханаанську. Перехід ними Йордану відбувся через сорок років після початку виходу з Єгипту, а ця подія традиціоналістами датується приблизно сер. 15 ст. до н.е. Таким чином висновують, що книгу Чисел слід віднести до поч. 15 ст. до н.е. Релігійна традиція визначає навіть конкретну дату переходу через Йордан і час написання книги (а відтак і дату смерті Мойсея) – 1446 р. до н.е., оскільки, на думку adeptів цієї гіпотези, вихід з Єгипту почався в 1406 р. до н.е. Такий висновок робиться на підґрунті книги 1 Царів, де сказано, що Соломон розпочав будівництво Храму на 4-му році свого правління (як вважають, у 966 р. до н.е.) і це відбулось через 480 р. після виходу (1 Царів 6:1).

Джерела

З усіх книг Тори книга Чисел має найбільш складну структуру. Згідно з документарною теорією К. Графа-Ю. Велльгаузена у ній переплітаються три з чотирьох джерел (традицій) – Ягвіст (J), Елогіст (E) і Священницьке, або Жрецьке (P). Усі три оповіді узгоджуються у головних подіях мандрів пустелею: це історія просвітлення внаслідок різноманітних кризових ситуацій (страх, втрата віри, спротив рішенням лідерів, а відтак і Господу), коли здавалось, народ приречений, однак він ступає на землю, обіцяну Богом.

Традиції різняться, перш за все, своїм теологічним наповненням: Ягвіст і Елогіст – це історія ізраїльтян і уроки з неї, тоді як Священницька редакція оригіналу прагне обґрунтувати теократичну реальність: норми служіння священників, систему жертвоприношень, святà, суботу, ритуальну чистоту тощо шляхом їхнього опису і витоків, а також ролі у житті спільноти. Згідно з документарною гіпотезою книга була створена у період Вавилонського полону (550-400 роках до н. е.) і увійшла до складу Тори близько 400 р. н. е. Саме у період неволі ізраїльтяни, звертаючись до свого минулого, усвідомлювали, що ситуація, в якій вони опинилися, є наслідком порушення союзу, укладеного під Синаєм. Однак датування книги є надто проблематичним, оскільки матеріал Священницького кодексу комбінується з різночасовими оповідними і культовими традиціями. Оповіді книги дослідники співвідносять з аналогічними епіграфічними знахідками з Марі (18-17 ст. до н.е.), у яких, як і в Числах, переписи населення пов'язані з військовою повинністю і розподілом земель. Повістевий пласт книги співвідносний з політичною ситуацією 13 ст. до н.е., коли численні держави регіону були васалами мідіян.

Ключові теми

Більша частина тексту книги належить до періоду життя ізраїльтян у пустелі на південь і південний схід від Ханаану. Цей період має велике значення для ізраїльтян, оскільки був для них серйозним релігійним випробуванням. Книга Чисел використовувалась подальшими авторами ТаНаХу у якості постійного попередження (н-д, Єзек. 16,20,23; Міх. 6:3-5; Пс. 81:12-17, 95:8, 106:16-33 тощо), а пізніше ці часи часто трактуються як ідеал формування народу Божого, зразок для нових поколінь в утвердженні загальних принципів життя (н-д, Осія 2:16-23; Єремія 2:2 і под.). Ключовим є вірш книги «Нехай поблагословить тебе Господь і збереже тебе; хай засяє Господь Своїм обличчям на тебе і виявить тобі милосердя! Нехай Господь підійме Своє обличчя на тебе і хай дасть тобі мир! (Чис. 6:25-27).

Книга Чисел є свого роду збіркою настанов для Ізраїлю в його постсинайський період, які стосувались трьох сфер: 1) порядку просування пустелею; 2) дій священників і левітів в умовах постійної міграції народу; 3) підготовки до завоювання Ханаану і осілого способу життя. Викладаючи історичні події, книга має мету розповісти про те, чого очікував Бог від Ізраїлю, і як народ відповідав на ці очікування, коли земля вже була обіцяна Богом, а здійснення обітниць ще не відбулося. Серед ключових тем виділяються:

Тема Божої присутності серед народу Ізраїлю у першій частині книги Чисел (Чис. 1-10): опис того, як Ізраїль повинен бути організованим навколо Божого святилища за посередництвом левітів і священників, щоб підготуватись до завоювання Обіцяної землі.

Тема нащадків: перепис ізраїльських воїнів демонструє їх величезну чисельність (більше 600 тис.), що є доказом виконання Божої обітниць Аврааму про численних нащадків, а також слугує Божою гарантією перемоги над ханаанцями.

Тема подолання гріха невірності Ізраїлю: попри намір завоювання землі Ханаанської ізраїльтяни майже відразу відмовляються входити до неї, і Ягве прирікає усе покоління, що вийшло з Єгипту, на смерть у пустелі. Гріх долає

нова генерація, яка слідує настановам Ягве, даним через Мойсея, і досягає успіху в усіх своїх намірах.

Рецепція у християнстві

Новозавітні тексти нерідко посилаються на книгу Чисел. Головним богословським підґрунтям цих посилянь є те, що неодмінним наслідком гріха і зневіри, а особливо повстання проти Господа, є Божий суд і справедливе покарання.

Апостол Павло, відсилаючи до книги Чисел (1 До коринтян 10:1-12), закликає християн до праведного життя, наголошуючи: «...це сталося з ними як прообраз, і записано як пересторога для нас...» (1 До коринтян 10:11). У Посланні до євреїв (До євреїв 3:7-4:13) апостол Павло підтверджує, що події книги Чисел є прикладами для вірян, на які слід зважати і не повторювати гріхів своїх батьків: не дати закам'яніти серцям (До євреїв 3:8), не випробовувати Бога (До євреїв 3:9) тощо.

У Посланні до римлян Павло згадує ключову ідею книги Чисел – милість Бога до вірних Йому, яка зреалізована в новому поколінні, і суворість до «тих, які відпали» (До римлян 11:22).

У пророцтві Валаама мова йде про зірку від Якова і його нащадка, який запанує над світом (Чис. 24:17-19). Християнська традиція трактує цей уривок як пророцтво про Ісуса Христа, про Якого апостол Іван говорить: «Зоря рання, досвітня» (Об'явлення 22:16).

Джерела

Біблія. Сучасний переклад з давньоєврейської та давньогрецької мов / За ред. о. Рафаїла Турконяка. Київ : Українське Біблійне Товариство, 2020. 1172 с.

Література

1. Ashley T.R. The Book of Numbers : Eerdmans, 2022. 690 p.
2. Bellinger W. H. Jr. Leviticus, Numbers. New International Biblical Commentary, Old Testament Series 3. Hendrickson Publishers, Peabody, Mass. / Paternoster Press. Carlisle, 2001. 350 p.
3. Brown R. The Message of Numbers : Journey to the Promised Land (The Bible Speaks Today Series). IVP Academic : Leicester, 2002. 310 p.
4. Cole D.R. Numbers. An Exegetical and Theological Exposition of Holy Scripture : The New American Commentary. Broadman & Holman. Nashville, 2000. 590 p.
5. Duguid I.M. Numbers – God's presence in the Wilderness. Crossway, 2006. 371 p.
6. Seebass H. Numeri 1.1-10.10. Neurichen : Neukirchener, 2012. 246 p.
7. Seebass H. Numeri 10.11-22.1. Neurichen : Neukirchener, 2002. 374 p.
8. Seebass H. Numeri 22.2-36.13. Neurichen : Neukirchener, 2007. 466 p.
9. Wenham G.J. Numbers : An introduction and commentary (Tyndale Old Testament Commentaries). Hardcover, 2008. 192 p.
10. Мерілл Ю.Х. Числа / Пер. з англ. // Чернівецький православний богословський інститут. URL : <http://www.cpbi.info/library/21/66/>

11. Луцюк М. Філологічні аспекти вивчення Біблії / Гуманітарна освіта в університеті: проблеми та перспективи. Київ, 2001. С. 81-87.